

Література рідного краю

УДК 821.161.2: 908 (477.53)

Н. В.Бондар

РОМАН "ВИР" ГРИГОРІЯ ТЮТЮННИКА: ДО ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРНО-КРАЄЗНАВЧИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Із упевненістю стверджуємо, що вивчення літератури рідного краю є життєво необхідним і виправданим у сучасному освітньому процесі України. Звернення до краєзнавчих матеріалів особливо актуальне в загальному поступі української культури. Адже, як стверджує Раїса Назаренко, "неможливо уявити себе у світовому просторі, не знаючи культурних надбань минулого і сучасного краю, у якому живеш" [1, с. 3]. Полтавська дослідниця Алла Лисенко наголошує: "У період переоцінки цінностей необхідно максимально використовувати величезний потенціал "маленької батьківщини" для виховання духовності, для оновлення нашого суспільства...", і тому "літературознавчий рух у III тисячолітті повинен піднятися на якісно вищий щабель свого розвитку" [2, с. 72]. Ми повністю поділяємо цю думку, адже літературне краєзнавство пройшло у своєму розвитку не одне сторіччя, почерпуючи особливості кожного з них. І наше завдання - не лише не затьмарити ці істотні ознаки, а й зробити так, щоб впровадження літератури "маленької батьківщини" у загальнонаціональний контекст заграло новими відтінками.

На жаль, рівень розробки питання вивчення літератури рідного краю на Полтавщині невисокий. На тлі десятків різних публікацій, статей, посібників варто виокремити праці М. Костенка, П. Ротача, А. Дяченка, В. Мартуся, В. Юшка, які зібрали великий фактографічний матеріал, популяризували здобутки кращих письменників краю. Актуальною для нашої області є проблема виокремлення постатей, які потрібно в першу чергу розглядати на уроках літературного краєзнавства, бо, мабуть, немає подібного регіону, який би налічував таку кількість видатних митців, корені яких із Полтавщини. Цей край подарував українському письменству багато блискучих імен, які тривко увійшли в історію української літератури, внісши туди нове, оригінальне, високохудожнє. До таких митців належить і Григорій Тютюнник, художній набуток якого порівняно невеликий, але вагомий. Особливо це стосується роману "Вир". Про долю письменника та його літературне дітище не так уже й багато досліджень. І до сьогодні відсутній ґрунтовний аналіз етапного для української літератури твору; не сказано майже нічого про його краєзнавчо-автобіографічне наповнення. Пролити світло хоча б на один із цих аспектів і є метою нашої розвідки.

Творча дорога Г. М. Тютюнника бере початок із Полтавщини – благословенної Шилівки, тієї, що побіля дороги до обласного центру. Родина – батько-селянин, репресований у 1937 році, мати – учителька, залюблена в Слово, – дала хлопцеві настанови людяності, поваги до думки іншого, толерантності. Шилівська семирічка, Зіньківська середня школа № 1, літфак Харківського університету — ось сходи офіційної освіти Тютюнника. Проте знання поповнював протягом усього життя – самоосвіта зробила його інтелектуалом, а життя – мудрецем.

Починав літературну діяльність із поезії: у районній газеті "Більшовик Зіньківщини" опублікував першого вірша "Комсомолец". У десятому класі спробував свої сили і в прозі. Першим читачем оповідань була його вчителька Любов Блажко. Саме з її настанови він вступив у 1938 році до Харківського державного університету. У студентське товариство Григорій завжди вносив безмежжя щирості, дотепних жартів і бадьорості. Він навчався разом з Олесем Гончарем, Дмитром Білоусом, Пилипом Гавриловим, Данилом Бакуменком.

Страшною віхою у його долі стала війна: студентський батальйон, криваве місиво біля Білої Церкви; полон – утеча, полон – утеча; осколок, який засів у тілі і став причиною ранньої смерті (прожив Тютюнник 41 рік). У спогадах про свого старшого брата Григир Тютюнник писав: "Мало – бачити. Мало – розуміти. Треба любити. Немає загадки таланту. Є вічна загадка любові" [3, с. 281]. Саме це і визначило життя і творчість письменника. Чесного, доброго, мужнього...

1946 – 1956 – роки пошуків своєї теми, власного мистецького стилю: пише, друкує збірку оповідань, повість. Вагомий, переломний 1960, адже тоді з'явилася перша частина роману "Вир". Устиг сказати багато, але сказав би ще більше, якби не жорсткі рамки тоталітарного режиму. Любов Тютюнника-старшого до українського села здавалася аж надто палкою і тому підозрілою. Йому закидали патріархальну обмеженість, надмірну приземленість, невміння бачити "радісні перспективи колгоспного ладу". Тому не випадково повне двотомне зібрання творів письменника побачило світ лише через дев'ять років після його смерті. Нагороду роман отримав теж посмертно. Шевченківську премію присуджено в 1963. Але то не мало значення, бо Григорій Тютюнник уже здобув собі безсмертя, яскравим спалахом засвітившись на літературному небосхилі.

Ми переконані, що висока літературно-художня цінність "Виру" полягає насамперед у суворому історизмі, рельєфній зримості правдивих картин життя і довершеності намальованих Григорієм Тютюнником образів. Не випадково Олесь Гончар поміж романів кінця 50-х – початку 60-х років назвав "Вир" першим.

Роман належить до числа унікальних творів насамперед за багатством і розмаїтістю змальованих у ньому колоритних, неповторних у своїй конкретності народних типів і характерів. Автор по-різному знайомить нас із ними. Здебільшого, при першій зустрічі з героєм, який далі відіграватиме помітну роль у розвитку подій (Тимко, Оксен, Йонька, старий Гамалія, Дорош та ін.), стисло розповівши історію його дотеперішнього життя, донесе до нас немало характеристичних рис. Інший персонаж перекаже якусь побрехеньку, бувальщину чи кумедну ситуацію. Той і зовсім промайне десь на другому плані з притаманною лише йому звичкою чи навіть приповідкою. Та, як правило, їх запам'ятовуєш, не сплутаєш одного з іншим. І майже поспіль при всіх отих "знайомствах" письменник ніби переказує нам те, що схопила і зафіксувала народна пам'ять, оцінила громадська думка. І ті характеристики та оцінки виявляються напрочуд влучними.

Про кого б не розповідав Григорій – Павла Гречаного, Гната Реву, Охріма Горобця і т. п., – він сам ставав Гнатом, Павлом, Охримом. Здавалося б, дивно, що безліч деталей, які так лягають в образ того чи того героя "Виру" лишилися поза сторінками роману. Григорій був багатий на матеріал і саме тому не смакував його в творах, не розписував.

Шилівка... Це та благодатна земля, що стала прототипом мальовничої Троянівки. Читаєш рядки "Виру" – і впізнаєш усі чарівні куточки шилівської землі – Беєва гора, річка Ташань, Радківщина, Пісочкове, хутір Вишневий, Ковбики, Полтавський шлях, Княжева слобода, Байрак, Данелевщина та ін. Усі вони змальовані з неперевершеною точністю до найменшої деталі:

"Село **Троянівка** гніздиться в долині. На північ від нього **Беєва гора**, покрита лісом, на південь – заткана маревом рівнина, по якій в'ється **полтавський шлях**. Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких обр'ях, як зелені острови по синьому морю. В центрі села тече річка з дивною, мабуть, татарською назвою – **Ташань...**" (виділення – Н. Б.) [4, с. 4].

"З дощової мряки виринув **Вишневий хутір** – з два десятки мазанок із зеленими від моху стріхами..." (виділення – Н. Б.) [4, с. 9].

"Між двома глиняними скелями, що утворюють вузькі ворота, вгорі – голубе небо, внизу – чиста, як сльоза, вода; підземні джерела тихо ворухать і викидають з дна чисті, перемиті, блискучі піщинки, що спалахують під сонячним променем, як самоцвіти, – оце і є **Пісочкове**, потік, що впадає в Ташань, беручи свій початок в грунських ярах..." (виділення - Н. Б.) [4, с.214].

Найдужче ж письменник любив говорити про того, хто став прототипом Павла Гречаного, і часто копіював його навіть у звичайній, "не літературній" розмові. Жив по сусідству з Ївгою Федотівною її дядько, Григорів двоюрідний дід Павло Йосипович Буденний. Він копав колодязі, ями на кладовищі, косив, молотив, одне слово, що йому веліли, те й робив.

Спогади Григора Тютюнника ближче знайомлять нас із цією людиною:

"Ти б мене, Їгорко, побрив", – ні сіло, ні впало скаже, бувало, через тин... "Сідайте, дядьку!" – й заходжується коло нього. Бритва тупа, як тріска. Що не проведе по дядьковій шиї, кров слідом так і юшить. А Штавро сидить і дримає... Грицько сяк-так доголить. "Вже, дядьку!". Аж тоді Павло прокидається, солодко всміхається спросоння й каже : "А вжє жь і бритва в тебе, Їгорію... Вогонь! Не бриє, а як водою змива, ня-а-а". Він не чув болю! Або поскладає на тин величезні руки, по собачому покладе на них підборіддя і довго мовчки, пихкаючи цигаркою, водить очима за Григорієм, що вештається по двору. Тоді скаже, як волами повз двір проїде : "Ня-а-а... Дай мені, синку... газети на цигарки". "Та я ж вам дав позавчора аж п'ять! - здивовано вигукне Григорій. – Де ж ви їх діли?" Штавро мовчить, винувато кліпа очима й, коли вже його прохання забуто – так довго він мовчить, – скаже:

"Ті я вже скурив, ня-а-а"

"Ото за два дні?!"

"Так я ж зараз сторожкую, – пояснить нескоро Павло. – А вночі куриця... як у жнива водап'єцця: раз по раз" [3, с. 241].

Як згадують односельці, Павло Буденний якийсь ударив жінку, прибіг до сусідів і сказав: "Ідїть до Явдохи, бо вона впала". Чи не такий епізод зустрічаємо у "Вирі".

Але не лише Павло Гречаний був образом, взятим із життя. Наведемо для прикладу хоч би й перші сторінки "Виру": **дві молодиці** сваряться: "Хай тебе колючками до землі пригне! Може, птиця води напитися прийшла та й перелетіла на сю сторону, так оце я вже й винна!", "– А щоб тебе кров гаряча спила, брехухо кривошия" [4, с. 4]. Здається, маленький епізод, але і він списаний із буденщини. Прототипами цих жінок були теща самого письменника і її сусідка. Зі спогадів односельців, дізнаємося, що колись Тютюнник попросив свою тещу, добру і спокійну бабу Орисю, щоб вона посварилася з сусідкою Мотрею. Сусідка була здивована, адже ніколи не чула від Оришки жодного поганого слова. Під час цієї сварки Григорій Михайлович швидко записував міцні народні вислови. А потім удвох із тещею пояснили враженій такою подією бабі Мотрі справжню причину сварки і вибачилися перед нею.

Навіть зображені епізоди твору – життєві. Із історичною вірогідністю змальовано перетворення на хуторі Вишневому (реальність його підтверджена місцевими архівами), початок війни, навіть смерть старого Гамалії. Так, в Опішні розстрілювали одного голову сільради-партизана, він кинувся бігти, бо однаково кінець життю. "Німці стріляли навздогін, завдали чотири рани. Він забіг, перепливши річку, в якусь хату, йому зробили перев'язку і він пішов мандрувати по горищах..." [щоденник Тютюнника]. Як бачимо, подібне знаходимо й у "Вирі", коли фашисти катують старого. У цій постаті старого Гамалії Григорій

Тютюнник з великою художньою силою підкреслює нескореність, волелюбність. У останні хвилини свого життя Гамалія "приймає парад мертвих". Схиливши в жалобі сиву голову перед прославленим Іскрою – своїм сином Оксеном, старий батько висловлює пекучий біль і водночас захоплення безстрашністю героїв-партизанів: "Ех, Гамалія, Гамалія, гордий та вільний. Чого ж твої плечі згорбилися, а голова похилилась? Ех, сину, сину, чи ж не я перший посадив тебе на коня, як тобі ще й п'яти не минуло? Чи не я тебе в росі купав, а біля вогню сушив, щоб ти ні вогню, ні води не боявся? Чи не я вчив тебе правду любити, а кривду ненавидіти? Грубе моє слово було, бо я козак, а правда, як сіль солонна, а все ж таки ти мені син. Спасибі ж тобі, що ти не зганьбив мене перед чесним людом, і я стою отут перед тобою і твоїми побратимами і кажу : "Добрі ви, хлопці, навіки добрі!" [4, с. 546].

Дух непокори і протесту, дух одвічного правдошукання чи не найяскравіше Григорій Тютюнник втілює у цьому образі. Не чекаючи німецької кулі, Гамалія промовить лише дві фрази: "Син пішов через вогонь, а я через воду! Знайте, за що, люди-и-и!", – і кинеється у вир. Можна погодитися з К. Волинським, що "високо трагедійна за своїм ладом і звучанням сцена страти старого Гамалії належить до найбільш вражаючих не лише у "Вирі", а й чи не в усій сучасній українській прозі" [5, с. 66]. І, можливо, таємниця цього – у непідкупній правдивості, оскільки цей епізод, як нами було вже наголошено, взятий із життя.

Щодо прототипів образів роману варто згадати і про Гната Реву. Автор дав реальну характеристику тогочасному голові сільради, навіть імені не змінив. Рудіна Марфа Гнатівна згадує:

"Страшний був чоловік, не шкодував ні своїх сил, ні людей села заради влади і своїх повноважень. Він навіть відмовився публічно від свого батька, бо був "церковним паламарем".

Без прикрас, без домислів Григорій подає життя Гната у "Вирі": Рева регулярно проводить сесії сільської ради, втручається в усі ділянки життя на селі. Сам собі він здається справжнім героєм: адже й розкуркулював багачів, і переселяв хуторян, був навіть легко поранений. Доброї думки про нього в районі: мовляв, іноді перегинає трохи палицю, але воно ж і на користь виходить. Та цілком інше говорять про Гната односельчани: адже він у своїй практиці вдається до негідних методів. Гнат заливав вогонь у печах колгоспниць, писав доноси на "не благонадійних" людей, сфабрикував "справу" студента Хомутенка, який дозволив собі не погодитися з ним. На зауваження про те, що він порушив закон, персонаж заявляє: "Я – тут закон! Я – конституція!"

Перейшов у роман, засяявши всіма гранями своєї цікавої вдачі, і Чобіток Сгор Лукич – прототип Кузя, що ніколи не носив кисета, аби мати причину просити в кожного тютюну. Так, Борис Дзюба згадує: "... Сгор Лукич на моє привітання: "Добрий вечір, дідусю!" – не відповів. Якусь хвилину розглядав мене, й перше, що я почув від нього, було: "Синку, ти курящий?"

"Добрий вечір!" – голосніше повторив я, гадаючи, що дід недочуває, але він знову сказав: "Давай закуримо, а тоді будемо бесідувати" [6, с. 4].

Проте більшість персонажів роману: Тимко, Йонька, Юля та інші – збірні типи. Хоча в образі Тимка мимоволі вловлюємо певні характеристики автора. А історія кохання письменника? – саме з нею мимоволі знайомимося, читаючи твір. Та навіть портретна характеристика Тимка є точним описом зовнішності Григорія. Подібних прикладів – безліч. Тому маємо підстави стверджувати, що сам Григорій Тютюнник є прототипом головного героя твору.

Зі сторінок "Виру" постає перед нами, як писав Кость Волинський, "справді жива, неповторна в своїй конкретності, колоритна стихія народних типів" [7, с. 10].

Одного разу Григорій Михайлович сказав: "Вир життя... Щасливий той письменник, який побував у ньому...". Виходячи з цього, із повним правом заявляємо, що Григорій Михайлович був, справді, щасливим митцем. Василеві Земляку він нагадував човняра на веслах – "човняр поспішав, човняр веслував, човняр не боявся виру", бо сам пробув на вирах ціле життя. Він так мріяв про завершення свого роману, що жив тими мріями, "і, може, тримався на них, як човняр на веслах" [8, с. 4].

Давно вляглися хвилі збентеженого Тютюнниковим човном плеса, та не заспокоїлась Ташань, а лише принишкла, чекаючи, що ось-ось із втаємничених глибин життя шилівців вигулькне новий весляр і з вірою в перемогу Добра, Правди, Справедливості кинеється впокорювати нові вири! Гордо, самовіддано, несхитно, по-Тютюнниковому!

Література

1. Назаренко Р. Уроки літератури рідного краю / Раїса Назаренко // Уроки літератури рідного краю: [методичний посібник, рекомендований учителям української літератури в 9 - 11 класах]. - Полтава: Оріяна, 2005. - 144 с. **2. Лисенко А.** Літературне краєзнавство в системі післядипломної освіти / Алла Лисенко // Українська мова і література в школі. - 2002. - № 5. - С. 67 - 72. **3. Тютюнник Г.** Коріння / Григорій Тютюнник. - К. : Молодь, 1985. - С. 238 - 282. - (Текст). **4. Тютюнник Г. М.** Вир: [роман] / Григорій Михайлович Тютюнник. - К. : Рад. шк., 1990. - 512 с. **5. Волинський К.** Дума про народ (творча своєрідність Гр. Тютюнника) / К. Волинський // Рад. літературознавство. - 1969. - №6. - С. 66. **6. Дзюба Б.** Полум'я / Б. Дзюба // Літературна Україна. - 1966. - 2 вересня. - С. 3 - 4. **7. Волинський К.** У вирі життя [Григорій Тютюнник] / К. Волинський // Україна. - 1980. - №19. - С. 10 - 14. **8. Земляк В.** Герой "Виру" / Василь Земляк // Літературна газета. - 1961. - 26 травня. - С. 4.

Бондар Н. В. Роман "Вир" Григорія Тютюнника: до проблеми літературно-краєзнавчих особливостей

У розвідці сконденсовано літературно-крайовий підхід до аналізу твору: сказано про тих реальних людей, які стали основою для творення образів-персонажів роману, звернено увагу на такі дефініції, як літературне краєзнавство, прототип.

Ключові слова: образ, прототип, літературне краєзнавство.

Бондарь Н. В. Роман "Водоворот" Григория Тютюнника: к проблеме литературно-краеведческих особенностей

В статье сконденсировано литературно-краеведческий подход к анализу произведения: сказано о тех реальных людях, которые стали основой для создания образов-персонажей романа, обращено внимание на такие дефиниции, как литературное краеведчество, прототип.

Ключевые слова: образ, прототип, литературное краеведение.

Bondar N. V. Novel "Whirlpool" by Gregory Tyutyunnik: to the problem of literary regional features

The research condenses literary regional analysis of novel. It contains stories about those real people, first of all, residents of Shylyvka - native Tyutyunnik's village, who were the basis for creation the characters of novel. Also auther draws attention to definitions: literary regional studies, prototype.

Key words: image, prototype, literary regional studies.